

Yaşam

S a r g u n A . T o n t

Bayram Değil, Seyran Değil...

Birçoğunuz gibi ben de köprüden geçmek için para vermekten rahatsız olurum ama beterin beteri varmış. Dede Korkut kitabında anlatıldığına göre "Oğuzda Duha Koca-oğlu Deli Dumrul derlerdi, bir er vardı. Bir kuru çayın üstünde bir köprü yaptırmıştı, geçenden otuz üç akça alırdı, geçmeyenden döğe döğe kırk akça alırdı." Dumrul'u bu sıradışı davranışa iten neden ise "Benden güçlü bir er var mıdır ki çıka benimle savaşa" diyerek gücünü bütün cihana ilan etmiş. Ama bir gün Azrail'e de meydan okuyunca işler çığırından çıkar ve sanki trafik polisi tarafından kıskıvrak yakalanan sarhoş bir şöför gibi Dumrul valvarmaya başlar:

*Bre Azrail, aman...
Şaraplıydım, duymadım,
Ne söyledim, bilmedim,
Beyliğe usanmadım,
Canımı alma Azrail, medet!"*

Azrail'den yüz bulamayan Dumrul yaşamını başışlaması için Tanrı'ya son bir kez valvarır. Karar Ulu Temyizden geri döner ama Dumrul'un kelleyi kurtarabilmesi için kendisi yerine canını verecek birisini bulması gerek. Dumrul hemen anasına koşar ama oğlu için her türlü fedakarlığa razı olduğunu söyleyen kadın "Dünya şirin, can tatlı" diyerek canını veremeyeceğini bildirir ve oğluna babasına gitmesini önerir. Babasından da aynı yanıtı alan kabadayımız kaderine boyun eğerek Azrail'e "Hasretim vardır, buluşayım.. Ondan sonra benim canımı alarım" diyerek karısıyla vedalaşmak için izin ister. Karısına durumu anlatan Dumrul, öldükten sonra eşinin "gözü kimi tutarsa", "gönlü kimi severse" biriyle evlenip iki çocuklarını öksüz büyütmemesini söyler.

Karısı ise hiç beklemediği bir yanıt verir:

*Gönül verip sevdiğim
Koç yiğidim, şah yiğidim!
Karşı yatan karadağları,
Senden sonra ben neyerim?*

.....
Ulu Tanrı tanık olsun

Benim canım senin canına kurban olsun!

Eh, bu sözlerden sonra Tanrı'nın Dumrul'la karısının canlarını başışlamasına ve ikisine de 140 yıl ömür süresi tanınmasına ve aynı fedakarlığı göstermeyen anne-babanın da hemen canlarını alması na şaşmamak gerek.

Charles Dickens'in İki Şehrin Hikayesi adlı kitabında benzer bir olay anlatılır. Yer Paris, Fransız İhitalinde kelle kesme enflasyonu doruk noktalara ulaşmış. Bıçağın altına yatmak için sıra bekleyenlerden biri de Charles Darney adında bir asilzade. Darney ve arkadaşı Sydney Corton, Lucie Manette adında, dışı kadar içi de güzel bir bayana aşık olurlar. Darney, asilzade, yaşamı düzgün, başarılı birisi, Corton ise yetenekli fakat dağınık, hırslı olmayan, bugün yaşasaydı belki yardımcı doçent hatta doçent olacak kabiliyette olmasına rağmen öğretim görevlisi kadrosuna kapağı zor atabilecek bir adam. Lucie'nin koca olarak kimi seçtiğini söylemeye gerek yok. Ama Corton bütün eksiklerine rağmen gerçek aşkın ne olduğunu iyi bilen birisi. "Oh olsun, mutlu başkescmeler!" demek varken Corton hapis-haneye gidip Darney ile yer değiştirerek sevgilisi Lucie'nin mutluluğu için giyotinin altına yatar.

Felsefede ahlaki eylemin amacının, başkalarının iyiliği olduğunu öne süren kurama "altruizm" (özgecilik veya diğer

kâmlık olarak da bilinir) denir. Altruizmde en önemli faktör yapanın hiç bir karşılık beklememesidir. Adı ilk kez Fransız filozofu Auguste Comte tarafından konulan altruizm, bencilliğin tam karşıtıdır. Herbert Spencer ve Henry Bergson gibi ünlü filozofların ilgisini çeken bu kuramın felsefi ayrıntılarına burada girmek istemem ama olaya pratik açıdan bakarak bazı naçizane fikirlerimi sizlerle paylaşmak isterim. Dumrul'un karısının, kocası için kendisini feda etmek istemesi, Corton'un, sevgilisinin saadeti uğruna seve seve giyotine gitmesi veya Budha'nın yavrularını emziremeyecek kadar cılız bir kaplanı görünce acıyıp kendisini yem olarak hayvanın önüne atması, altruizmin ulaşabileceği son noktalardır. Bize kalırsa günümüzde altruizme en güzel örnek ırk, din, milliyet ayrımı yapmadan, en güç koşullar, hatta bazen ateş altında bile yaşam kurtarmaya çalışan, Sınır Tanımayan Doktorlar adıyla tanınan ve adlarını bile bilmediğimiz o muhteşem insanlardır. Altruizm daha küçük dramatik boyutlarda da izlenebilir. Örneğin, süpermarkette sırasını acelesi olan hiç tanımadığı birine veren, arabasını park ederken yandaki arabaya yeteri kadar mekan hakkı tanıyan, otostop yapan sadece güzel bayanları değil kim olursa olsun herkesi arabasına alan, ders kitabıyla yetinmeyerek öğrencilerine en son bilgileri aktarmak için gecesini gündüze katarak kütüphanede çalışan insanların hepsine altruist diyebiliriz. Sırasını başkasına veren bir kişiyi, büyük bir olasılıkla o insanı bir daha görmeyeceği için gerçek bir altruist sayabiliriz ama özellikle birbirlerini tanıyan insanların yaptıkları fedakarlıklar gerçek altruizm mi yoksa

kuzu postuna bürünmüş kurt davranışı mı, her zaman ayırt etmek güçtür. Ama biraz zaman geçince kimin "Bayram değil, seyran değil, eniştem beni niye öptü" sözünü hakettiği, kimin hak etmediği kendiliğinden ortaya çıkar.

Uzmanlar kadınların erkeklere nazaran daha altruist olduğunu, altruizmin 20 yaştan başlayarak 60 yaşına kadar arttığını ve bu artış sırasında saldırganlık ve bencilliğin azaldığını söylüyorlar. Yine aynı uzmanlar altruistik davranışın yarısının kalıtsal, yani anne-babadan genetik yollarla geçtiğini, diğer yarısının sosyal faktörlerden, örneğin yetiştirme tarzından kaynaklandığını söylüyorlar (British Journal of Social Psychology, 26: 8 7-89).

Hayvanlar dünyasına bir göz atarsanız orada göreceğiniz fedakarlıklar Dumrul'un karısının bile beğenisi alacak boyuttadır. Arkadaşımız Banu Binbaşaran'ın geçen sayıdaki Süperorganizmalar yazısında sel baskınına uğrayan karıncaların nasıl yuvanın ağzını kapayacak şekilde bir araya gelecek ölmek pahasına suyun içeri girmesini önlemeye çalıştıklarını, bir başka türün kamikaze usulü düşmana saldırarak vücutlarındaki kesecikleri patlatıp düşmanın üstüne asit sıktığını hayretler içinde okuduk. Buna benzer daha birçok örnek verebiliriz, ama önce dikkatinizi önemli bir noktaya çekmek isteriz. Altruizm "gemisini kurtaran kaptan" prensibi üzerine inşa edilen evrim teorisine hem gen, hem de organizma bazında ters düşüyor. Charles Darwin bu sorunu doğal seçilimin, yani kimim yaşayıp kimin yaşamayacağını belirleyen çevresel faktörlerin, sadece organizma değil, grup düzeyinde de olabileceğini öne sürerek çözmeye çalıştı. İki kabile düşünün, hangi kabilede kendisini feda edebilecek insanlar daha çoksa, o kabilenin varlığını sürdürme şansı diğer kabileye nazaran daha fazladır. Diğer bir açıklama altruizmin aslında karşılıklı çıkarlara dayanan "bugün ben yardım edersem başka bir gün o kişi de bana yardım eder" kabilinden bir davranış olduğu varsayımıydı ama aynı Dar-

win'inki gibi o da kabul görmedi. Darwin zamanında genetik bilimi daha emekleme çağındaydı, bu yüzden altruistik davranışın belki de genetik faktörlerden kaynaklandığı ancak 1960'lı yıllarda W.D. Hamilton tarafından ortaya atıldı. Hamilton'a göre fedakarlığı yapanlarla kendisine fedakarlık yapılanlar arasında ortak genler bulunur. Örneğin bir babanın genlerinin yüzde ellisini çocuğuyla, yüzde 25'ini torunuyla paylaştığını düşünürsek, o babanın kendisini ailesi için feda etmesi sonuçta kendi genlerinin kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlıyor demektir. Aynı kural, grubu oluşturan amcalar, dayı-

lar, kuzenler için de geçerli. En altruist yaratıklardan biri olan karıncalarda kardeşler arasındaki ortak genlerin, yüzde 75 gibi çok yüksek bir orana ulaşması bu teoriyi destekler nitelikte.

Birçok ekolojik konuda olduğu gibi altruizmde de son söz söylenmiş değil. Altruizmin en belirgin örneklerinden biri de sürüdeki bir hayvanın olası bir saldırıya karşı diğerlerini uyarmak için, aynı insanlarda olduğu gibi, nöbet tutması. Tarla faresine benzeyen meerkat bu yeteneğiyle o kadar ünlüdür ki Londra polisi halkı hırsızlara karşı uyandırmak için dağıttı-

ğı posterlere bu şirin hayvanın resmini koymuştur. (Ama o resimler ODTÜ Güzel Sanatlar Bölümü başkanı Tansel hocanın sizler için çizdiği portre kadar güzel değil). Klasik teoriye göre, saldırganı gören meerkat diğerlerini uyandırmak için çığlık attığında dikkati üzerine çekeceği için saldırgan tarafından yenilme olasılığı çok daha yüksek olacak. Ama burada evdeki hesap çarşıya uymuyor. Cambridge Üniversitesi'nden Clutton-Brock ve altı arkadaşının çeşitli alanları kaplayan ve 2000 saati aşan gözlemlerine göre bu nöbetçilerden bir tanesinin bile saldırıya uğramadığı ortaya çıktı (Science Ocak 2001, 19; 291:

478-481) . Hadi, tahtayı sil baştan. Keşke bu tür varsayımları ilk kez ortaya atanlar biraz daha dikkatli olsalardı. Ama siz karınca hayranları, sakın merak etmeyin, Karınca-Z ve kardeşlerinin altruizmi çok sayıda araştırmacı tarafından tekrar, tekrar kanıtlandı. Kızmayın ama, olaya önyargısız bir açıdan bakarsak Z programlanmış bir robottan pek farklı değil. Aynı fiziksel özelliklerimizde olduğu gibi davranışlarımızda da hayvanlarla ortak yanlarımız var ve bunların bir kısmının kökeninin genetik yapımızdan kaynaklandığı su götürmez. Ama Binbaşaran'ın yazısının son paragrafında çok güzel belirttiği gibi, biz insanların iyi ile kötüyü ayırtma özelliğimiz ve seçme hakkımız var.

Ne mutlu biz insanlara ki aramızda hâlâ Dumrul'un karısı ve Corton'a benzer, sayıları az da olsa, insanlar var. Bakın Charles Dickens bizlere Corton'un bıçak düşmeden biraz önceki düşüncelerini ne güzel aktarmış: "Yaşamımı feda ettiğim insanları görüyorum ... O'nun göğsünde yatan, benim adımla alacak, bir zamanlar benim olan yaşamı devam ettirecek bebeği görüyorum .. (ve bir gün) babasının (Darney) ona şefkat dolu bir sesle benim hikayemi anlattığını duyuyorum... Şimdi yaptığım bugüne kadar yaptıklarımın en iyisi, bugüne kadar hiç tatmadığım bir huzura doğru gidiyorum."